

National Journal of Hindi & Sanskrit Research

ISSN: 2454-9177

NJHSR 2018; 1(18): 84-85

© 2018 NJHSR

www.sanskritarticle.com

Prof. N. Latha

Professor,
Department of Education,
National Sanskrit University,
Tirupati

मूल्यायनोपकरणानि (Tools of Assessment)

Prof. N. Latha

बालकस्य सम्पूर्णव्यक्तित्वनिर्माणे तस्य व्यवहारेषु परिवर्तनानयनमेव शिक्षायाः मुख्यं कार्यम्। तच्च परिवर्तनं त्रिषु प्रकारेषु भवति। यथा (१) जन्मजात-योग्यतासु परिवर्तनम्, (२) अज्ञानात् ज्ञानप्राप्तिः, (३) अभिप्रेरणया आदर्शेषु परिवर्तनम्। एतत्त्रिविधपरिवर्तनाय, अगतपरिवर्तनस्य निर्धारणाय च मूल्याङ्कनप्रक्रिया नितराम् अपेक्षिता।

मूल्याङ्कने मापितमानस्य अवलोकनेन सह मानस्य मूल्यनिर्धारणमपि करिष्यति। शैक्षिक-मूल्याङ्कनं छात्रस्य योग्यताः मूल्याङ्कनमपि तु शिक्षणपद्धतीनां, पाठ्यपुस्तकानाम्, शैक्षिकोपकरणानां च मूल्याङ्कनम् विधास्यति। अपिच शिक्षणप्रक्रियां छात्रस्य, समाजस्य च उपयुक्तां कर्तुं प्रयतते। एवं मूल्यनिर्धारणार्थं अपेक्षितं भवति मूल्यानां आकलनम्। तद्विना मूल्यनिर्धारणं भवितुं नार्हति। तदर्थमपेक्षन्ते मूल्यायनोपकरणानि।

छात्राणां ज्ञानप्रगत्यर्थम् आधुनिककाले निश्चितोपकरणानि उपकुर्वन्ति एव। एतानि मापनव्यवहारस्य अभ्यासस्य वा विकासार्थं विभिन्नसन्दर्भेषु उपयुज्यन्ते। विक्टोरियानगरे विभिन्नविद्यालयाः एतेषाम् उपकरणानां उपयोगं कृत्वा प्रतिपुष्टिं दत्वा उपयोक्तुमपि संस्तुतिः प्रदत्ता। अधःक्रमशः उपकरणानि सूच्यन्ते-

Graphic Organizers (Knowledge Map or Concept)

एतान्युपकरणानि विचारान्, उपायान्, ज्ञानं, संप्रत्ययान् वा, भावान् वा प्रददाति। अर्थात् विचारान् व्यवस्थाप्य अवबोधने विकासम् आनयन्ति। अस्मिन् विभागे विचारकैः न्यादर्थरूपेण विभिन्नोपकरणानि विभिन्नविद्यालयैः विभिन्नप्रयोजनार्थं कथमुपयुक्तानि इति विचारितम्। प्राथमिकविद्यालयेषु अस्य उपयोगः क्रियते-

Four square □ writing method इति वर्गाकारलेखनं कथं भवेत् इति शिक्षन्ते स्म।

एवं कस्यापि चित्तस्य वाक्यस्य तत्सम्बद्ध समर्थनपूर्वकवाक्यं सारांशवाक्यं वा दीयते।

लेखनाभ्यासाय निबन्धलेखनाय वा छात्राणां वर्णात्मकपट्टिकाचित्रम् उपकरोति। विद्यार्थिनः सम्पूर्णशीर्षकस्य नाम लिखन्ति एवं सारांशम् अपि स्वयमेव लिखेयुः फलतः छात्राणां लेखनकौशलं वर्धते। अमेरिकादेशे अयमभ्यासः कार्यते। छात्राणां लेखने प्रतिशतं वृद्धिगमयति। एवं पठनाभ्यासस्य कौशलं समीक्षात्मकविचारस्य च प्राधान्यं दीयते। एवम् अधिगमनिर्माणार्थं स्वयमेव स्वीयशैल्यां अवबोधने सामर्थ्यं प्राप्नुवन्ति। एतन्निमित्तं kWL table (know, want and Learn) सिद्धान्तः उपकरोति। एतदेव Graphical organiser नाम्ना प्रसिद्धिं प्राप्नोति। अधिगमसामर्थ्यं च प्रभावयति। छात्रैः यद् ज्ञातं, ज्ञातव्यं, ज्ञातुं प्रभवन्ति, ज्ञास्यन्ति च। पारम्परिकज्ञानात् भिन्नमिदं भवति। kWL सिद्धान्तः उपदेशात्मकपठनपद्धतिः भवति। अनेन छात्राः स्वयमेव उपायान् प्राप्य अधिगमविकासं प्राप्स्यन्ति।

Correspondence:

Prof. N. Latha

Professor,
Department of Education,
National Sanskrit University,
Tirupati

Types of Assessment Tools

1. Anecdotal Record: - उपाख्यानलेखः अथवाअङ्कनम् (अभिलेखः) कक्ष्यायां कस्यापि अनौप-चारिक प्रवर्तनस्य घटनायाः वा अनौपचारिक ध्वनिपञ्चजिका निरीक्षिता, अवलोकिता वा भवेत्।
2. Bench mark: - छात्राणां अधीतविकासपक्षे शिक्षकस्य निश्चयकरणे उपकरोति इदं उपकरणम् ।
3. Checklist: - इदं एकं मार्गदर्शनं भवति । अस्मिन् छात्राणां कस्यापि कार्यस्य प्रदर्शनसन्दर्भे छात्रेषु अध्यापकस्य निरीक्षणं record कुर्यात् यथा कौशलानि, व्यवहाराः वैशिष्ट्यानि शिक्षका छात्रोपरि निरीक्षणस्य record कर्तुं उपकरणंबहु उपकरोति। छात्राणाम् अपि checklists भवन्ति छात्राणां स्वीयमापन प्रयोजनसन्दर्भे छात्रः स्वीय कौशल ज्ञान व्यवहारान् स्वयमेव निरीक्षितुं शक्नुयुः।
4. Conference: - (सभा) छात्रप्रगत्यर्थं शिक्षकः, छात्रं कुटुम्बजनानां मध्ये (Conversation) सभा, वादो वा आयोजयतिपरस्परं आदानप्रदानद्वारा छात्रज्ञानं बहिर्गतं भवेत् parent conference मध्ये प्रयोजनमिदं यत् छात्रस्य प्रगतिविषये (performance) प्रदर्शनविषये च पितरः सूचिताः भवन्ति ।
5. Year End Test: - शिक्षकः आवर्षं शिक्षणसन्दर्भे विशिष्ट कौशलानि बोधयेत् (formal assessment) (विभिन्नपाठान् पाठ्य अध्यापयति च । अनन्तरं वर्षान्ते परीक्षां निर्वहेत्)
6. Journal: - पत्रिका पठन कौशलमाश्रित्य छात्रः स्वप्रगत्यर्थं निश्चितम् अंशं शीर्षिकारूपेण लिखेत्। यस्मिन् रचनात्मकविकासः भवति ।
7. Literacy, Log (शाखा) Branch: - छात्राणां साक्षरताक्रियाणाम् अभिलेखः (Students literacy activity record) छात्रार्थं Record इति। अस्मिन् छात्राणां स्वीय पठन लेखनक्रियायाः विकासनिमित्तं अस्य अभिलेखस्य आवश्यकता भवति। छात्राः साहित्य सम्बन्धि स्वीयप्रतिक्रियां अभिलेखनाय logsनोट्स वा उपयोक्तव्यम्। कदाचित् शिक्षकः छात्राणां विचारान् उपयोक्तुं प्रेरणां दद्यात्। छात्राः नूतनशब्दान् ये शब्दाः शब्दालवाः, औप्याहपूर्णाः तान् शब्दान् अभिलेखयितुं उपयुज्येरन्।
8. Oral fluency Assessment: - अनौपचारिक मापनमेतत्। मौखिकं स्पष्टता छात्राणामस्ति वा इति ज्ञातुं मापयितुं

मापनमेकमेतत् । छात्राः पठन सन्दर्भे दोषपूर्णं पठन्ति वा इति अनौपचारिकरूपेण शिक्षकः मापयेत् ।

9. Observation: - छात्राणां गुणदोषान् प्रतिज्ञातुं तेषां व्यवहारशैली संरचनात्मकपद्धतयः शिक्षकेन अभिज्ञातुं शक्यते। निरीक्षणेन कस्य छात्रस्य अधिक समर्थनम् आवश्यकं- छात्रप्रोत्साहनायएवं सम्यक् रूपेण अधिगन्तुं शिक्षणे, सामञ्जस्यम् आनेतुं प्रभवेत् ।

10. Oral Reading Assessment: - मौखिकपठनं मापनञ्च - (छात्रैः अधीत, स्तरस्य विकासे छात्राणां पठनसन्दर्भे मौखिकरूपेण एवं मौनेन वा मापनं क्रियते । अत्र साक्षरतायाः विकासस्तरः, मौखिकरूपेणपठनसन्दर्भे मापयितुं एकम् उपकरणं।

उपर्युक्तप्रकारेण विभिन्नोपकरणानि शिक्षाव्यवस्थायां प्रधान-भूतानि भवन्ति।

उपयुक्तगन्थसूची

1. अधिगम के लिए आकलन - विपिन कुमार आस्थाना, आगरवाल पब्लिकेशन्, 2016
2. शिक्षा तथा मनोविज्ञान में सांख्यिकी- पाण्डेय के.पी.विनोद पुस्तक मन्दिर, अगरा, १९६६
3. शैक्षिक अनुसन्धान की रूपरेखा- पाण्डेय के .पी. अमिताभ प्रकाशन्,मेरठ, १९९१
4. शिक्षामनोविज्ञान नवीन विचारधाराएं - ज्ञानानन्द प्राकाश श्रीवास्तव, Concept publishing company, New Delhi., 2002
5. शैक्षिक अनुसन्धान विधियां- सरिन एवं सरिन, विनोद् पुस्तक मन्दिर, आगरा, २००३
6. शिक्षा मनोविज्ञान - एस. पी. कुलश्रेष्ठ - मेरठ - 2006
7. शिक्षण अधिगम प्रक्रिया का विकास- सुरेश भटनागर - मेरठ - 2008
8. सीखने की विधियां- वि एल गुप्ता, स कान्सेट पाब्लिशिंग कम्पेनी, नईदिल्ली, २०१२
9. शैक्षिकमूल्याङ्कनम्-डॉ.विपिन अस्थाना एवञ्च कु.निधि - आग्रवाल पब्लिशर्स एवं डिस्ट्रीब्यूटर्स-आग्रतः-2015
10. उच्चतरशिक्षामनोविज्ञानम् - एस.पि.गुप्ता एवञ्च अलकागुप्ता- शारदा पुस्तकालयः-इलाहाबादतः- 2017.